

Kovács László

Szerbek (rácok) betelepédése Heves megyébe – különös tekintettel az egri vonatkozásokra

A dolgozat a szerbek (rácok) hazánk északi területére történő betelepedésének fontosabb momentumait szeretné szemléletesen megjeleníteni, ezen belül is főként a Heves megyei régióba, különösen az Eger városába történő beköltözésre kíván kiemelten fókuszálni.

Lényegesnek tartjuk a kérdés adott térségre vonatkozó, már meglévő kutatási eredményeinek a bemutatását, rendszerezését, ugyanis kevés összefoglaló jellegű ismerettel rendelkezünk ezen a területen.

A város életének, különösen kereskedelmének és iparának fejlődése szempontjából meghatározó súllyal bírtak a szerbek, ezért tevékenységük, a városban, a régióban betöltött szerepük igen nagy jelentőségű, nemcsak mikrotörténeti vonatkozásban. Jelenlétükkel nem csak gazdasági szempontból, hanem kulturális tekintetben is maradandó értéket hagytak hátra, ezzel is színesítve a város művelődéstörténeti palettáját.

A fentebb vázolt kérdéskört a témához kapcsolódó empirikus kutatások eredményeinek, valamint szekunder források kritikai elemzésének segítségével próbáljuk átfogóan bemutatni.

Bevezetés

Heves megye gazdasági és kulturális fejlődése szempontjából mindig is kiemelt jelentőséggel bírt Eger, különösen a Szent István király által alapított püspökség létrehozása utáni időszakról kezdve. Az alapításnak köszönhetően igen nagy kiterjedésű egyházmegye jött létre, amelynek irányítása a városból történt (Balázs 1897:4.f.4.§). Ebből is következik, hogy az itt zajló események, mind gazdasági, mind kulturális szempontból hatottak a szűkebb, de számos esetben a tágabb történelmi régióra is. A szerb nemzetiségi közösség tevékenységét is a város gazdaságában és kultúrájában betöltött szerepükre összpontosítva kívánjuk tehát bemutatni. Dolgozatunkban nem az eddig még nem ismert tények feltárása a kifejezett cél – Bihari József tollából ugyanis korábban már született több kitűnő tanulmány^[1] a témához kapcsolódóan – hanem inkább egy összefoglaló, áttekintő jellegű, bizonyos tekintetben újabb szempontokat, újabb kutatási eredményeket is figyelembe vevő komplex megközelítésben próbáljuk bemutatni – kiemelten a város, a régió vonatkozásában – a szerbek jelentőségét.

Eger köztudottan az ország egyik legrégebbi történelmi múltú települése, mégis a pontos kialakulását, ahogyan Nagy József, a város történetének egyik legátfogóbb metszetét készítő könyv írója fogalmaz: „...sűrű homály fedi” (Nagy 1978: 9). Históriaját irodalmi művek, tudományos igényű és ismeretterjesztő publikációk sokasága örökölte meg az idők folyamán és napjainkban is. Rendkívül színes kultúrája^[2] viszont nem csak a többségi nemzet által gazdagodott, hanem az ide betelepített vagy betelepülő, az ország határain belülről és kívülről érkezők által is. Az előbbieket figyelembe vételével nem mehetünk el a szerbek/rácok jelenléte mellett sem, ugyanis az általuk hátrahagyott értékekkel nap, mint nap találkozhatunk a városban. Valószínűleg sokan nem sejtik a napjainkban itt élők közül, hogy pontosan mit jelentett gazdasági és kultúraszínesítő tevékenységük, azt viszont sokan tudhatják – ha másból nem is, de gyakran emlegetett utcanevékből, épület- vagy terület-elnevezésekből (Rác templom, Rác hóstya, Rác kapu, stb.), hogy szerepük a korábbi időkben nem volt elhanyagolható a városban, sőt, a régióban sem.

Mielőtt az említettek részletesebb tárgyalását kezdjük, fontos néhány gondolatban kitérni a címben is kettős módon használt szerb/rác megnevezésre, amelyet a későbbiek során – figyelembe véve az Eger kapcsán készült, de más, a témához kapcsolódó munkákban is gyakran megjelenített elnevezést – a történelmi hűség miatt mi is használunk.

Anonymus XII. századi Gestáját hozza példának Bihari József, ahol a „Rácföld” elnevezést olvashatjuk a szerbek területének említése kapcsán, valamint ugyanitt utal Baranyai Tibor munkájára, aki a „Rascia” vára és földje korabeli megnevezést jelöli eredetként, ami a XII. században gyakorlatilag a Szerb Királyságot jelentette (Bihari 1956: 393). Szalay László „A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz” című művében a Luxemburgi Zsigmond magyar királynak (1387–1437) és Lazarevics István Észak–Szerbia despotájának 1426-os megállapodása kapcsán Istvánt „Rácország deszpótja”-ként emlegeti (Szalay 1861: 2). Bél Mátyás szintén „Rácokat, trákokat...” említ mint kereskedőket, akik „...kereskedés végett telepedtek le itt-ott a mezővárosokban.” (Bél–Bán 2001: 89) Szederkényi Nándor Heves Vármegyéről készített történelmi munkájában is következetesen ráként ír a szerbekről (Szederkényi 1893).

A rác kifejezést ugyanakkor nem mindig csak a szerbek kapcsán használták. A középkori Magyarországon rendszeresen találkozhatunk vele gyűjtőnévként is a Balkán területéről bevándorolt, a görögkeleti egyház hitét követő más etnikai közösségek megnevezésére, így például a görögöket, macedónokat is gyakran illették ezzel a kifejezéssel. Sokszor tehát nem

lehet pontosan megállapítani, hogy egy adott forrás kit, mely nemzetiséghez tartozó személyt, csoportot említ. Különösen árnyalhatja a képet a vegyes házasságok eredményeként átszármaztatott nevek jelentős száma, de nem ritkán előforduló jelenség például a görögöknél az sem, hogy szerb neveket vesznek fel (Bihari 1956: 394).

Az elnevezéssel kapcsolatos dilemmák a legújabb történeti munkákban is előfordulnak, Kerékgyártó Imréné például érdi szerbegről és németekről készített tanulmányában így ír: „...hibás általánosítás eredménye, eredetileg a latin, magyar, német történelmi munkák ugyanis a szerbeket hívták rácoknak, nevüket *Rascia-Raska* szóból származtatva.” (Kerékgyártóné)

Némileg hasonló megközelítést olvashatunk a Gyulavári Tamás és Kállai Ernő szerkesztésében megjelent „A jövevényektől az államalkotó tényezőkhöz” című munka szerbegről írt fejezetében, ahol a *rasszai* vagy *ráskai* zsupa elnevezéséből vezetik le az eredetet, amely alapján a magyarok a „rác”, a németek a „raitzen” kifejezést használták a szerbek kapcsán (Bindorffer–Dóczé–Kállai 2010: 118)^[3]

Vannak, akik még tovább mennek, más aspektusból közelítenek a „rác” kifejezéshez, szinte már pejoratív jelentést tulajdonítanak neki; emiatt e szó használatát a XVIII. század végén, a bécsi udvar is határozatban tiltotta (Bihari 1956: 394). A XIX. század utolsó harmadában (Kállay 1877), de különösen a XX. század elejétől megjelent munkákban (Juga 1913) viszont már szinte kizárólag a „szerb” megnevezéssel találkozunk.

A történeti múlt...

A szerbek történeti múltjában nem egyszerű eligazodni, erre az újabb, de a korábbi szerzők is sűrűn utalnak. A Balkán-félszigetre történő beköltözésük legnagyobb valószínűséggel a VII. század elejére tehető: „*A szláv népcsalád délnyugoti csoportjához tartoznak tehát a szerbek és horvátok, kik a VII. század első felében a Szávát átlépve, a Balkán félszigeten vagy Illyricumba megtelepedtek, azon tartományokban, hol jelenleg is találjuk őket. E horvátok és szerbek [...] 630-640 között hagyták oda ősi hazájukat s költöztek be Illyricumba. Bíborbanszületett Konstantin e két rokon nép egykori hazáját, minden kétséget kizárólag, a Kárpátoktól éjszak felé elterülő vidékekre helyezi. [...] a szerbek a Kárpátok mögül, alighanem a Visztula tájékáról vándoroltak be mostani lakhelyeikre.*” (Kállay 1877: 26–27)

A magyarokkal valószínűleg már a honfoglalás időszakában kapcsolatba kerülhettek, ugyanis Thim József utal a szerb történetírók megállapítására, akik szerint ekkoriban Dél-Magyarországon a délszlávok, valamint a bolgár-szlávok mellett szerbek is lakhattak. Az itt található szláv törzsek neveit nem lehet pontosan meghatározni, de a szerb név csak azt a törzset jelölte, amely a IX. és X. században a Felső-Drina, Tara, Ibar és a szerb Morava folyók vidékén élt (Thim).

Azok a szerbek, akik a XIX–XX. században hazánkban találhatóak – Juga Velimir megállapítása szerint – nem tekinthetők a korai szláv lakosság közvetlen leszármazottainak; kisebb részük az Árpádok időszakában telepedett meg az ország területén, nagyobb részük pedig a törökök kiűzése utáni elnéptelenedett falvak korábbi lakosságát váltotta fel. Az említett szerző – a Thuróczy Krónikára hivatkozva – a szerbek és magyarok szoros kötelékét már a XI. században tudni véli, ugyanis Aba Sámuel mellett hősiességgel küzdtek a ménfői

(1044) csatában. Néhány évvel később pedig egy Uros nevű szerb úrra utal a krónikás, aki a Pozsony melletti küzdelemben (1051) harcolt a magyarok mellett. Mindezeket figyelembe véve mégis az valószínűsíthető, hogy abban az időben többnyire egyénekről, esetleg kisebb csoportokról lehetett inkább csak szó (Juga 1913: 9).

A szorosabb kapcsolatok kibontakozására majd' egy századot kellett várni. II. István magyar király (1116–1131) Bizánc ellen indított hadjáratában ugyanis szövetségesként vettek részt a szerbek. A kapcsolatokat tovább erősítette, hogy István a szerb nagyzsupán, I. Uros lányát, Ilonát kérte feleségül unokaöccse, a későbbi II. (Vak) Béla számára (Bindorffer–Dóczé–Kállai 2010: 118). A zsupán lányának kíséretében több szerb nemes is érkezett hazánkba. Közülük különösen kiemelkedő szerepet töltött be a fiatal királyné bátyja, Belus/Belos/^[4] herceg, aki a Borics elleni küzdelmekben fővezérként harcolt. Géza kiskorúságának időszakában pedig bán és nádori tisztségénél fogva átmenetileg irányította az országot (Juga 1913: 10).

A XIII. század elején Imre magyar királynak hűbéresküt tett Nemanja István és fia, Vuk főispán, aminek eredményeként a magyar király felvette a „Rex Serbiae” címet is (Thim). Ebben az időszakban még különösebb következménnyel és feladattal sem járt a megtisztelő cím. A két nép közötti kapcsolatok IV. Béla időszakában még szorosabbá váltak. A magyar uralkodót a tatárokkal folytatott harcokon túl (1242), az Ottokár elleni hadjáratban is hősiessen segítették (1260). Három „szerémi főúr: Krecs, Kupisa és Rak vezetése alatt” (Juga 1913: 10) vívták a csatákat a szerbek a magyarokat segítve. A jószomszédi viszonyt tovább erősítette az uralkodó családok házassággal megpecsételt ismételt összekapcsolódása, ugyanis IV. Béla unokáját, Katalint (V. István lányát) I. Uros szerb király fiához, Dragutinhoz adták feleségül. Nem csak az uralkodó házak között lehet találni összekapcsolódási pontokat a XIII. század végén, hanem Juga utal arra is – bár biztos adatokkal nem tud szolgálni –, hogy ebben az időszakban már nagyobb számban találhatók szerbek az ország déli részén.

A XIV. század már kevésbé nevezhető problémáktól mentes időszakknak, a korábbi pozitív viszony kezd átalakulni. Miután II. István szerb uralkodó a Macsói bánságot magához csatolta (1316), ezzel a cselekedetével kivívta Károly Róbert haragját, aki katonai válaszlépésre szánta el magát. Ez az ellenséges viszony lesz meghatározó a következő évtizedekben, így az Anjou-ház második uralkodója, Nagy Lajos is több alkalommal vezet hadjáratot erre a területre. A Szerb királyságot a külső problémák mellett belső gondok is terhelték a század végére. V. István uralkodása alatt (1355–1371) megindult a felbomlás folyamata, a cár már csak névleges hatalmat gyakorolt országa felett. A szétesést csak gyorsította az Oszmán Birodalom balkáni terjeszkedése. 1371-ben a Marica folyó mellett a szerbek súlyos vereséget szenvedtek a törököktől. A megmaradt államtöredékek szövetsége 1389-ben a Rigómezei ütközetben ismételen csatát veszített, sőt a harcok során még az uralkodójuk is elesett. Ezután Szerbia egysége századokon át nem állt helyre (Pálosfalvi 2010).

A függetlenség elvesztése – nagyarányú beköltözések Magyarországra

A vereséggel végződő rigómezei ütközetet követően a függetlenségét elveszítő Szerbiából a török uralom miatt több hullámban is menekülnek szerbek Magyarországra (Bindorffer–Dóczé–Kállai 2010: 118). Szabó István is a XV. században az országban „itt-ott megtelepedő szerbekről” tesz említést, majd így folytatja: „A középkor utolsó szakában az ország több részében – a zarándmegyei világosi uradalomban, a borosjenői uradalomban, Debrecen

vidéken, Csepel szigetén s a déli vidék különböző pontjain – telepedtek meg szerb, a magyar nyelvben és a törvények latin szövegében: rác, rascianus menekülők.” (Szabó 1990: 49)

Az egyik legkorábbi szerb telepként Kövinvárat szokták emlegetni (később Kevevár; Temes-Kubin). Luxemburgi Zsigmondtól kapnak kiváltságlevelet, majd áttelepítik őket a Csepel-szigetre, a Szent Ábrahám nevű helységbe. Előbbiből lesz Kiskeve, később Ráckeve.^[5] Az uralkodótól 1404-ben Kövin lakosai privilégiumot kapnak, valamint Bálványos és Izra falvakat is nekik ajándékozza (Juga 1913: 11).

Lazarevics István szerb despota halála után (1427) unokaöccsére, Brankovics Györgyre szállnak a megmaradt területek, aki hamarosan szerződést köt Zsigmonddal. Ennek értelmében váraiba magyar őröket fogad be, és hűbérurának ismeri el a magyar királyt. Zsigmond viszonzásul vállalta Szerbia megvédését a török támadások ellen. Ezenkívül Brankovicsot zászlósúrrá teszi, aminek velejárója lesz egy budai ház, valamint több birtok az ország különböző pontjain, többek között Tokajban, Szolnokon, Debrecenben, Világosvárott és más helyeken. Ezeken a birtokokon jelentős számban telepednek meg szerbek az országban (Juga 1913:12). A galambóci és branicsevói várakat 1428-ban elfoglalta a török, aminek következményeként jelentősebb létszámban újabb szerb családok érkeztek Magyarországra, és többen közülük Szentendrén telepedtek le. Hunyadi Mátyás (1458–1490) már uralkodásának elején is kiemelkedően sok szerb katonát vett fel hírhedt „fekete seregébe”, és jelentős számban telepített az országba szerbeket. Érkeznek újabb menekültek hazánk déli területeire szép számban 1459 és 1483 között, majd ismét nagyobb hullámban 1520–1560 időszakában (Thim). Az ide menekültek között nem kevés szerb főúrral is találkozhatunk (Lazarevics, Brankovics, Jaksics, Petrovics, stb.), akik együtt harcoltak a magyarokkal a törökök ellen. Hűségüket magyar nemesi ranggal, jelentős birtokokkal jutalmazták az uralkodók, e területekre ők maguk is szerb családokat telepítenek be a földek gondozására.

A mohácsi csatában (1526) a szerbek a magyarok mellett küzdöttek, de a későbbiekben, jelentős számban I. Ferdinánd oldalára álltak, akitől privilégiumokat kaptak jutalmul. Ennek értelmében a kapitányoknak húsz évig nem kellett adót fizetniük, a 200 vagy annál több katonát kiállítóknak pedig évenként 50 forint és a török hadizsákmányuk egyharmada is járt. Kivételt csak a királyi tulajdonban lévő várak és városok képeztek (Juga 1913: 15).

A török által szétzilált Szerbia lakosságának összefogását az ortodox egyház próbálta megvalósítani ebben az időben, ezzel mintegy jogfolytonosságot teremtve a térségben. A magyarországi, szerbek által lakott területekre is kiterjesztette hatalmát a XVI. században, anyagi lehetőségeit felhasználva pedig iskolákat tartott fenn az anyanyelv megőrzésének érdekében (Bindorffer–Dóczé–Kállai 2010: 119). A szerb egyház jelenléte természetesen korábban is megfigyelhető a Magyar Királyság területén: több kolostor, egyházi hitközség, püspökség működésében érhető tetten. Az elsők között említhető adat a XIV. század végéről, 1372-ből származik. A XVI. és XVII. században több szerb püspökségről tudunk, ilyenek például Szeged (1556), Lippa (1563), Versec (1594), és Budán is található egy a XVII. század második felében. Ezek a Belgrád-szerémi érsekség alá tartoztak (Thim).

A török uralom végnapjaiban már a szerbek is a Habsburgokban látták a változásokat jelentő lehetőséget, így a kancellária törökök elleni felhívására (1690), a császár csapatainak támogatására pozitív választ adtak. Különösen kecsegtető ajánlat volt számukra Lipót császártól a szabad vallásgyakorlás, vajdaválasztás engedélyezése, és a korábbi kiváltságaik megerősítése. A katonai vállalkozás ekkor megbukott, a felszabadulás helyett még Belgrád is elesett. A török megtorlástól tartva így 1690 végén Csernovics Arzén^[6] ipeki pátriárka

vezetésével 36000–37000 szerb család Magyarországra menekült.^[7] (Juga 1913: 20) Az ide érkezők a Szerémségben, Bácskában, a jánopoli kerületben, a Tisza és Maros mellett tömegesen, valamint az ország különböző városaiban, például Aradon, Szegeden, Pécsen, Mohácson, Székesfehérvárott, Budán, Szentendrén, Egerben, Nagyváradon, Esztergomban, Komáromban, Győrött találtak szállást (Szalay 1861: 33). Pomázon és Csobánkán is ebben az időszakban telepedhettek meg nagyobb számban, sőt, a Duna mellett felfelé húzódva így juthattak el Ercsibe, Tökölre és Érdre. „Érden például az 1692-ben végzett főispáni összeírás már 72 délszláv családot jegyez fel. Egy 1696-ból fennmaradt névsor (Portális összeírás) tanúsítja, hogy igen megszorodott ekkorra a helység lakossága” – olvashatjuk Kerékgyártó Imréné tollából.

Miután kiűzték a törököket, 1691-ben Lipót császár ígéretének megfelelően megerősítette a szerbek kiváltságait, őket mint politikai nemzetet ismerte el, ezzel megalapozva és elősegítve nemzettudatuk kialakulását.^[8] A kiváltságok néhány évtizeddel később I. József (1708) és III. Károly (1713, 1715) által ismételtelen megerősítést nyertek. A privilégiumok hatására újabb, jelentős számú beköltözés történt az ország nagyobb városaiba, ahol nem ritka jelenségként tapasztalható a földesúrral, a vármegyével, de a vallási különbségek és a tized megfizetésének megtagadása miatt a katolikus püspökökkel történő összeütközés (Bindorffer–Dóczé–Kállai 2010: 119). A beköltözés jól láthatóan az északi régiót is érintette. Egerben is ekkoriban találkozunk már jelentősebb számban szerbekkel, a következőkben erre térünk ki bővebben.

A szerbek Heves megye „szívében”

A török uralom 1687. december 17-i letörése Egerben, a vár visszafoglalása Heves és Külső Szolnok vármegyék életében is elhozta a szabadságot a közel egy évszázados elnyomatás alól. Az egri diadallal nem csak az említett megyék, a város, hanem a teljes Felvidék és a Tisza mellékének jelentős része is függetlenné vált. A törökök kivonulásával teljesen új korszak kezdődött az akkorra már csak igen szerény lakosságszámmal rendelkező megyében. Ez az időszak az újránépesedés, az újjáalakulás megindulásának időszaka. Szükség is volt a változásokra, az 1685–86-os években ugyanis a megyék létszáma alig érte el a 8000 főt, a környező falvak elpusztultak, illetve elpusztították őket, már csak azért is, hogy a török hadak élelmet ne találjanak.

Az 1688-ban megtartott megyegyűlés, amelyet még nem Egerben, hanem a helyzetre való tekintettel Losoncon tartottak, kiemelt feladatként foglalkozott a lakosság visszatelepítésének kérdésével. Határozatban rögzítették: „...hogy az elmúlt forradalmi és zajos időben a megye területéről más vidékre elmenekült lakosok részére, ha visszatérnek, két évi szabadság biztosítatik. Minden adóbeli, katonai élelmezési, földesúri szolgáltatások és censusok fizetése és teljesítése alól.” (Szederkényi 1893: 4)

A lakosság visszatelepítésének igénye nem csak a vármegyei rendek által fogalmazódott meg határozottan, hanem találkozott a Habsburgok szándékaival is; igaz itt számos, elsősorban a saját szempontokat figyelembe vevő elképzelés jelent meg. Túl azon, hogy meg akarták akadályozni a területek elnéptelenedését, fontos szempont volt a magyarság háttérbeszorítása, illetve az új gazdaságpolitikai felfogás, a merkantilizmus elveinek érvényesítése is. A Habsburgok ezt az elvet vallották, ebben látták hatalmuk megszilárdításának a lehetőségét.

A merkantilista nézeteket követők többek között lényegesnek tartották az alapvető termelőerő: az emberi munkaerő hiányának megszüntetését is. Felfogásuk szerint az adott ország jólétének, gazdasági fejlődésének egyik legfőbb feltétele a népesség számbeli gyarapodása. Ennek a folyamatnak a gyorsításához nem elegendő csupán a belső forrásokra támaszkodni, sokkal inkább segíthet a probléma megoldásában, ha a külső területekről beköltözők által is biztosítják a népesség növekedését. A Habsburgok számára különösen fontos volt a németek betelepítése. A Kollonich-féle tervezet^[9] öt év adómentességet biztosított a falvakba költöző németeknek, szemben a magyaroknak adott három évvel. Az 1722–23. évi országgyűlés által elfogadott 103. tc. a külhonból érkezőknek még több privilégiumot biztosít a hat évre felemelt adómentességgel. A németek betelepítése mellett – ahogyan már korábban utaltunk rá – a XVII. század végén megindult a szerbek csoportos betelepítése. Ennek szervezett formája volt a Csernovics Arzén által vezetett, igen jelentős számú szerb családot magában foglaló beköltözés. A későbbiekben pedig inkább az egyéni típusú, főleg a kereskedelemmel, szerényebb létszámban iparral összefüggő betelepülések száma válik általánossá (Bihari 1956).

Mielőtt részletesebben foglalkoznánk a szerbek XVII–XVIII. századi egri tevékenységével, érdemes néhány gondolat erejéig visszpillantani a korábbi korszakra, Eger népességének korabeli alakulására is. A török megszállás időszakában már a kezdetekkor igen jelentős számban települnek be törökök a városba. Tekintélyes földbirtokot kapnak az egri ejalet és szandzsák^[10] területéből, főleg a város környékén található földekből az ide érkező szpáhik, akik közül sokan a háborús időszak után családjaikat magukkal hozták. Emellett érkeznek török katonai és polgári vezetők, papok, kézművesek, kereskedők. A város képét ez a nagyszámú keleti jellegű lakosság nagymértékben megváltoztatta. Az itt töltött évszázadban természetesen az Egerben letelepedettek utódainak életformája, gondolkodásmódja is sokat változott, és egyre inkább polgárius jelleget öltött.

Témánk szempontjából különösen azok az utalások érdekesek, amelyek korabeli forrásokra hivatkozva más nemzetiségekről is tesznek említést. Nagy József munkájában *Evlija Cselebire* hivatkozva délszláv lakosokról beszél, aki 1638–40 között telepedtek le Egerben. A török világutazó elismerően nyilatkozik az itt élő délszlávokról, „nagyon őszinte, és egyszerű emberek”-nek nevezve őket. A források már ebben az időben is összefoglalóan rácokról beszélnek, akik eleinte martalóc segédcsoportokként harcolnak a törökökkel együtt. Vitézségük elismeréséül a város egykori Szent Miklós templomát és az azt övező földterületet kapták (Nagy 1978: 148–149).

Bihari a XVII. századból már talál Eger vonatkozásában szerb egyházközség működésére utaló nyomokat, ami jelenlétüket szinte teljesen bizonyossá teszi a városban. Az előbbiek alapján többen feltételezik, hogy a Vár visszafoglalása után is maradtak szerbek a városban. Az adatok pontatlanságát a hiányos nyilvántartásra vezetik vissza, ugyanis a plébániák anyakönyveiben nemigen tartották őket nyilván. 1690-ben mégis 40 rác családról beszélnek a források, akik feltehetően már néhány évvel korábban, a Vár visszavételekor is Egerben lehettek (Nagy 1978: 162).

A törökök kiűzése utáni időszakban megindult a kincstári tulajdonba vett egri házak kiárúsítása. Ezzel kapcsolatos egy 1688-as feljegyzés, amelyben egy Görög Miklós nevű úr – akit Szederkényi görög nemzetiségűnek mond – megvásárolt egy romos „moscheát” a Felnémeti kapu közelében, a Rác utcában mintegy 160 forintért. Ugyanitt olvashatunk Pap Éliás görög pap és Nagy István házvásárlásairól is, akik kapcsán görögökről és rácokról beszél a szerző, miszerint: „...az egri első települők között görögök és rácok nagyobb

számban jelentkeztek nyomban, és hogy már ez évben 40–50 ház görögök által vásároltatott meg. Úgy látszik, ezen első görög települők egy része e vidékbeli kereskedők voltak, de fokozatosan vándoroltak ide Lippáról, mint erről egy 1692-ben tett feljegyzés szól, midőn is több család érkezett ismét, és vegyesen majd görögöknek, majd rácoknak nevezetnek.” (Szederkényi 1893: 6) Láthatóan itt is, ahogyan már korábban említettük, összefoglalóan beszélnek a görögökről és rácokról, azonos hitük alapján gyakorta összemossák őket a források. Ami viszont bizonyosnak látszik, hogy az ide érkezők között voltak szerb nemzetiségűek is, akik már korábban is itt éltek a környéken, és kereskedelemmel foglalkoztak. Bihari említi továbbá Iványi Béla megállapítását,^[11] aki országos levéltári iratokra hivatkozva 1688-ban 600 polgárról tud Egerben, akik között több rác is található.

Két évvel később, 1690-ben már 36 rác családot – ez körülbelül 180 főt jelent – írtak össze a városban, majd – amint az a későbbi statisztikákból is kitűnik – ez a szám évről-évre folyamatosan növekedett (Bihari 1956). 1693-ban jelentős létszámemelkedést lehet megfigyelni, amikor 633 főről tesznek említést a források, akik között 10 pap és barát is található. Neveiket vizsgálva érdekességként megemlíthető, hogy több magyar hangzású is akad, például: Fekete, Szabó, Czifrády, Farkas, Kerek, Rác (Szederkényi 1893: 7–11).

A rácok Egerben nemcsak létszámukban erősödtek meg, hanem minden bizonnyal gazdasági szempontból is meghatározó tényezőként tartották számon őket, ugyanis a település életének fontos döntéseibe aktívan bevonták a közösséget. Erre utal a város szempontjából meghatározó szerepet betöltő Fenessy-egyezmény tárgyalásaiban való részvételük is.

Fenessy György egri püspök kérésére az uralkodó I. Lipót Egert a szabad királyi város státuszából ismét püspöki várossá nyilvánította, és egyben utasítást adott a város megbízottainak és a püspöknek az egység megkötésére. A tárgyalások 1694 decemberében indultak, amelyen a település vezetése részéről a magyarokat Faragó András városbíró, Török István tanácsos, Csala Gergely jegyző, a németeket Grundl György és Mészáros Jakab, a rácokat pedig Bajai Zsigmond és Fekete János képviselte. A tárgyaló delegáció összetétele is valószínűsíthetően jól tükrözi az etnikai összetételt, vagyis az egri rácok láthatóan jelentős szerepet tölthettek be már ekkoriban is. A következő év januárjában meg is született a megegyezés, amelyben 12 pontba foglalták a kötelezettségeket. Jelen munkánkban a terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőség az egyezmény részletes bemutatására, de fontos megjegyezni, hogy igen jelentős mértékben csorbította a polgárok korábbi jogait, amely sérelmek orvoslására hamarosan egy kiegészítő megállapodást is kellett kötni.^[12] A megállapodás nem annyira gazdasági, mint inkább erkölcsi szempontból jelentett problémát, a város egészséges fejlődését gátolta (Nagy 1978). A rácok és a görögök szempontjából a vallási kötöttségek is komoly hátráltató tényezőként jelentek meg, miszerint csak a katolikusok számára biztosított a letelepedés lehetősége. A rácok és a görögök tehát letelepedni csak úgy tudtak, ha uniáltak (egyesült) nyilvánították magukat (Bihari 1959). Az egyezmény miatt a következő években így sokan – közel olyan arányban, mint amilyenben korábban ide érkeztek – elköltöztek a városból, s ez igen érzékenyen érintette az újjáéledő Eger fejlődését.

A szerbek és a kereskedelem

Az 1699-ben megkötött karlócai béke hatására újabb lendületet vett a betelepülés hazánkba, ugyanis az egyezmény módot adott a kettős állampolgárság megszerzésére, így a

Törökországból érkező áruk forgalmazása során a török állampolgároknak csupán 3% vámot kellett fizetniük. Ez rendkívüli előnyökhöz juttatta a kereskedelemmel foglalkozó, Egerben és a megye területén egyre nagyobb számban megjelenő görögöket. Ez az előnyös helyzet azután a későbbiekben több konfliktus forrásává válik a betelepült görögökkel kapcsolatban, elsősorban nem is a magyarok és a németek részéről, hanem a szerbek körében. A szóban forgó konfliktusok kibontakozását jól szemlélteti az 1713-ban, a rác kereskedők által megfogalmazott panaszos beadvány, amelyben határozottan lépnek fel az „idegen nemzetből álló Arnót kereskedők”-kel szemben, kérve kiutasításukat (Breznay 1934: 299). Érveik között szerepel, hogy a várossal minden időben és teljes mértékben együttműködtek, kötelezettségeiket betartották. A későbbiekben is szeretnének mindennemű elvárásnak megfelelni, a város bírának és tanácsának rendelkezéseit betartani. Továbbá, a görögök kiutasításának esetén a szerb kereskedők céhszabályzatukban vállalják a gazdátlaná vált boltoknak a korábbival azonos összegű bérlését, a katonai beszállásolást és minden egyéb teher viselését. Vállalják a török áruk behozatalát és értékesítését azon az áron, amelyért máshol is meg lehet vásárolni. Az előbbieken túl nem utasítanak el senkit azon új kereskedők közül, akik felvételért folyamodnak a céhükhöz. Mindezekon felül elfogadják, hogy kisebb áruféleségeket úgy külső és belső lakosok is a heti vásárok alkalmával szabadon árusíthassanak. A záradékban pedig kötelezik magukat a fenti egyezség megszegése esetén 12 forint pénzbírság megfizetésére. A megállapodás-tervezetre néhány napon belül megérkezett Telekessy István egri püspök válasza, aki helyeslően járult hozzá a leírtakhoz (Breznay 1934: 300).

Az említett drasztikus lépésekre valóban szükség lehetett a szerbek részéről, ugyanis a görögök igen komoly veszélyt jelenthettek a korábbi – szinte egyeduralkodó módon gyakorolt – kereskedelmi tevékenységükkel szemben. Jól érzékelteti a helyzet súlyosságát a következő megállapítás: „A rác [...] még a török uralom alatt is talált alkalmat kereskedelmi tehetsége gyakorlására, most pedig a békés viszonyokat s a magyar és német tehetetlenséget felhasználva, kezébe kerítette volna a korszak egész kereskedelmét [...], ha nem akad még tehetségesebb versenytársa a makedonoknak is nevezett görögökben.” (Hóman–Szekfü 1933: VI./212.; idézi: Breznay 1934: 301)

Az előbbi problémákat csak súlyosbította az 1718-ban megkötött pozsareváci (passzarovici) béke. Ennek értelmében megmarad a török állampolgárok előnyös kereskedelmi helyzete, ugyanis a behozott áruikra továbbra is csak három százalék vámot kellett fizetni, ráadásul ezt a kötelezettséget csupán egy helyen volt szükséges leróniuk. Ilyen tetemes előnnyel sem a magyarok, sem a németek, sőt a korábban már itt működő szerbek sem tudtak hatékonyan versenyezni. További beadványokat nyújtottak be ugyan a városi hatóságokhoz a helyzet megoldásának érdekében, de jelentősebb gyakorlati eredményeket nem értek el. Az okok a külpolitikai helyzetben keresendők, ugyanis a Habsburgok és az orosz cár ellentéte miatt a bécsi udvar szövetségeseiket keresett a Török Portában, ezért a török alattvalók kereskedelmi tevékenységét nem akarta korlátozni. Gátló tényezők híján pedig egyre nagyobb tőke kezdett felhalmozódni a görögök kezén (Bihari 1956). Az Egerben rendszeres kereskedelmi tevékenységet űző görögök esetében is jól megfigyelhetőek az előbb tárgyalt folyamatok, sőt nemegyszer előfordult, hogy a nagykereskedelem mellett kiskereskedelmi tevékenységet és „házaló kereskedelmet” is folytattak. Ez utóbbiakkal együtt érzékeny veszteséget okoztak a szerbeknek (Breznay 1934).

A későbbiekben viszont már sikerül a két nemzetiségi csoportnak a komolyabb gazdasági kérdésekben bizonyos mértékig kompromisszumra jutni. Bihari megemlíti a Helytartótanács 1748. évi határozatát, amelyben az egri görög és szerb kereskedők számára engedélyezik a

kiskereskedelmet. Ez a lépés mindenképp egyfajta konszenzusról árulkodik, amelyben valószínűleg a közös gazdasági érdekek mellett az azonos vallási gyökerek is jelentősen közrejátszhattak.

Ebben az időszakban elsősorban tehát a Törökországból behozott árukat értékesítik a szerbek, kihasználva a kedvezményes vámtarifákat. Különösen fontos termékek ekkoriban a különböző fűszerek, kelmék, de érkezik külhonból bor is a városba. A későbbiekben már a borkereskedelemben az egnérik által készített borok kerülnek a középpontba, amelyeket nagy mennyiségben exportálnak elsősorban Lengyelországba. Ismertebb borkereskedők a század közepén: Sztajovics Mihály, Topiczky György, Duzy Demeter. Az említett termékeken túl külföldről hoznak be háztartási cikkeket, élelmiszert, állatbőröket, illatszereket, festéket, stb. Rendszeresen vásárolnak gabonát és szarvasmarhát a Tisza-mentén, sőt az állatokat nem ritkán Bécsben értékesítik. Az ország jelentősebb városaiban gyakran megfordulnak a szerbek./rácok, kereskedelmi tevékenységüket kiterjesztve, így rendszeresen előfordulnak Debrecenben, Pesten, Kassán és még számos, kiemeltebb településen. Gazdasági jelentőségük a XVIII. század közepére számottevően megnő: kereskedelmi társaságokat, ún. „kompániákat” hoznak létre. Az egri rácok és görögök által létrehozott kompánia országosan is kiemelkedőnek tekinthető. Különösen ismertek voltak például a cégek közül a Nikola Ádám, Csetiri-Báró, Sárpe János, Báró Demeter, Rakó Kristóf, Albánszky György-Báró György kereskedők által vezetett kompániák. Minden társaság jelentős tőkével rendelkezett, amelyeket folyamatosan forgatott, befektetett (Bihari 1956: 423).

A kutatások sajnos nem tudják egyértelműen megállapítani a kompániákban működő szerbek, illetve görögök pontos lélekszámát, arányát, ugyanis több esetben tapasztalható, hogy alapvetően rácokat emlegetnek, ám egy következő megállapításban már görögökről beszélnek. Az előbbieket miatt tehát Eger kapcsán is a „rác” kifejezés mint gyűjtőfogalom jelenik meg – amint arra korábban már utaltunk. Megerősíti ezt a feltételezést a Bihari által közölt, a Heves Megyei Levéltárban akkoriban még fellelhető létszámkimutatás, amely szerint 1755-ben a rácok összlétszáma a városban 420 fő, közülük 102-en csak rácul, 138-an görögül és 147-en csak oláhul beszélnek. Nyilvánvalónak tűnik az anyanyelvre vonatkozó adatokból a nemzetiségi hovatartozás, viszont az, hogy pontosan melyikről van szó, ebből sem egyszerű megállapítani. Nem sokat segítenek ebben a kérdésben a nevek sem, mert – amint arra korábban már utaltunk – a szerbek esetében gyakran előfordult a magyar nevek felvétele, de a görögöknél sem volt ritka a szerb hangzású név használata. Jól szemlélteti az előbbi megállapítást a Breznay által görög kereskedők között említett Vitkovics család (Breznay 1934: 304); a költő Vitkovics Mihály köztudottan szerb származásának vallotta magát. Ugyanitt találhatjuk a Rác és Farkas családokat is, akiket a Szederkényi által közölt 1690-es összeírás szintén a rácok között tüntet fel (Szederkényi 1893: 10).

Meglehetősen érdekesek a korabeli dokumentumokban foglalt céhbeadványok, amelyeket szintén Breznay munkájában olvashatunk. A kérelmezők többnyire a görög kereskedők korlátozásának érdekében fordulnak Eger város magisztrátusához, de nem ritkák a rác „bótosok” elleni beadványok sem. Találkozhatunk több esetben a szücsök panaszával, amelyet 1754-ben már igen szigorú intézkedés követett, megtiltva görögöknek és rácoknak a nyest, róka és egyéb bőrök árusítását. A rendelkezés ellen vétőket pénzbírsággal fenyegették meg (Breznay 1934: 311). A cipészek is fellépnek a kereskedő rácok ellen, de a tiltó határozatot 1792-ben visszavonta a tanács, így szabad volt a minőségi külföldi cipők behozatala, értékesítése. Olvashatunk olyan tanácsi döntésről is, amely már a beadás idején is a kereskedőknek kedvez. Ilyen például a szíjgyártók 1788-as folyamodványa: „...a’ Szíjgyártók Közül némellyek az impostor nevet méltán meg érdemlenék, viselnék mind az által magokat

és folytatnák Mesterségeket jól, és igazán: így közönségesen Mesterségekből el fognak élni.” (idézi Breznay 1934: 314) A városi magisztrátus tehát a minőségi munkára próbálja ösztönözni a helyi mestereket, fontosnak tartja a szakma színvonalas művelését. Amennyiben ezeknek az elvárásoknak nem tudnak eleget tenni, akkor helye van a behozott, minőségi termékeknek a városban.

A kereskedelem terén tehát a rácokat és a görögöket számos esetben azonos módon emlegetik, vagyis gyakran nem lehet pontosan megkülönböztetni a forrásokban a két csoportot egymástól.

A súrlódások a XVIII. század végére alábbhagynak, sőt a nagy volumenű üzleteket együttesen valósítják meg. Ez figyelhető meg az 1775–76-ban létrehozott bányatársulat esetében, amelyet közösen alakítottak meg. 1788-ra a társulat olyan tőkeerőre tett szert, hogy meg tudta szervezni a dédes-tapolcsányi magánrészvényes vasgyárat a parádi timsóbányával közös üzleti vállalkozásban. A vasgyár 35 részvényét, az összes részvény több mint 40%-át Totovics Antal egri szerb kereskedő birtokolta főrésztulajdosként, de más szerb kereskedők is – például Csetiri György – rendelkeztek jelentősebb tételekkel. Ezen kívül Totovics még boltot is üzemeltetett Egerben görög kereskedőtársával Bezuha Jánossal, akinek halála után kivásárolta vagyონrészét. Az üzlet 1821-ig működött (Bihari 1956: 423).

A XVIII. század utolsó évtizedeiben a korábbi gazdasági eredményeik ellenére Egerben és a teljes régióban is egyre inkább érzékelhető a szerbek fokozatos háttérbeszorulása. Korábbi kedvezményeik megkurtítása miatt elveszítik előnyös pozícióikat. Az első lépéseket már 1767-ben megtette a Habsburg politika, amikor elrendelte a rácok és görögök kötelező összeírását. A hatalom nyilvánvalóan a korlátozások bevezetése miatt érdeklődött élen a pontos létszámok iránt. Egerben Breznay ekkor összesen 174 görögről tud, akik közül 52 önálló polgár (Breznay 1934: 306), míg Bihari, más forrásokra hivatkozva, 500 szerbről tesz említést (Bihari 1956: 399). Pontos adatok hiányában is megállapítható, hogy számuk ekkoriban még nem csekély. Néhány év elteltével (1772) már hűségesküre is kötelezik a török alattvalókat, két év moratóriumot hagyva a teljesítésre. A rendelkezés ellen szegülőknél el kellett hagyniuk a várost, az országot, viszont az itt szerzett vagyont nem vihették magukkal. Az eskünek eleget tevők pedig elveszítették régi török állampolgárságukat, a vele járó kedvezményekkel együtt. Bármilyen döntést hoztak is tehát, az számukra mindenképp veszteséget okozott (Bihari 1959: 237). Kedvezményeik elvesztése után már egyre nagyobb konkurenciát jelentettek számukra az árucere-forgalomba mindinkább bekapcsolódó magyar és német kereskedők. Ezek a változások is jelentősen hozzájárultak az asszimiláció felgyorsulásához, lélekszámuk folyamatos csökkenéséhez.

A szerb egyház és iskola Egerben

Rövid áttekintésünkben szólnunk kell a szerbeknek Eger kultúrájában betöltött szerepéről is. A szerb kultúra izgalmas színteret jelentett a város életében. Ezen a területen is nagyszámú összekapcsolódási pontot találunk a görögökkel, ami alapvetően a közös hitükből eredeztethető. Ugyanakkor nemcsak a harmónia volt jellemző a kapcsolatukra; akadtak bonyolult, vitás kérdések is. A valláshoz számos akadály ellenére közösségük jelentős számú tagja mindvégig hű maradt, ami egy erősen katolikus városban, mi több, püspöki székhelyen komoly kihívást jelentett. A korábban említett Fenessy-egyezmény már 1695-ben kikötötte, hogy csak katolikusok telepedhetnek le a városban. A változó körülményekhez az idők

folyamán természetesen nekik is alkalmazkodniuk kellett; többször inkább a külső nyomás hatására, akaratuk ellenére kényszerültek döntést hozni. Többen voltak, akik így uniáltak, vagyis áttértek a görög katolikus hitre.

Az Egerben működő görögkeleti egyház létrejötté valószínűleg már a XVII. századra tehető, igaz, a következő században szaporodnak meg azok a források, amelyek az egyházközség létezését egyértelműen igazolják. Ezek között található Barkóczy Ferenc egri püspök levele 1753-ból, aki a kereskedéssel foglalkozó rácoknak engedélyt ad a templomukhoz torony építésére és haranggal való felszerelésére (Nagy 1978: 204). Kötelezi viszont őket a „közharangozásra”, vagyis fontosabb eseményekkor nekik is meg kellett kondítaniuk a harangot.

Az egyházközség működtetésében mindkét nemzetiséghez tartozók fontos szerepet játszottak; arányukat bizonytalanul határozzák meg a kutatások, de több adat összehasonlítása alapján inkább a szerb dominanciát lehet felfedezni. Ezt bizonyítja a Bihari által feltárt anyakönyvek sora, amelyekben 1753-tól főleg szerb nyelvű bejegyzések vannak túlsúlyban. E tény egyértelműen utal az iratokat készítőik nemzetiségére, anyanyelvére.

Breznay adatai is a fenti feltételezést erősítik meg: ő „csekély számú”, de ennek ellenére igen vagyonos rácokat emleget, akik 1745-ben teljesen felújítják régi templomukat, nyolc évvel később tornyot emelnek rá, 1760-ban pedig lelkészházzal bővítik. A jelenleg is álló templom tervei 1785-ben készültek el. A felépülését számos vita és több kérvény benyújtása előzte meg, ugyanis a városi előljárók, de különösen a püspök, határozottan ellenezték az építkezést (Breznay 1934). A konfliktust II. József egri látogatása oldotta fel, aki a panaszukkal elébe járuló szerbeknek engedélyezte az építkezést. Az eredményes tárgyalásokat többen Vitkovics Péter akkori szerb plébános fondorlatának tulajdonítják, aki az uralkodó jóindulatának elnyerése végett szándékosan az omladozó falakat mutatta meg. Az építkezés megvalósulásához komoly anyagi háttérre volt szükség, amelyet a befolyt adományok biztosítottak. A jegyzőkönyvek tanulsága szerint a templomalapítók között közel fele-fele arányban voltak a görögök és a szerbek. A templom végül, mindkét nemzetiség örömére, 1792-re elkészült, a felszentelése viszont csak 1804-ben történt meg. Az, hogy a felszentelés így elhúzódott, a két náció mélyebb konfliktusára vezethető vissza, amely a XVIII. század végére vált súlyossá. A görögök és a szerbek között több kérdésben is kialakult nézeteltérés. Ilyenek voltak például a városba történő beköltözés sorrendje, az egyházközség vagyonának nem megfelelő kezelése vagy a szertartások rendje. A probléma olyannyira égetővé vált, hogy még az uralkodóhoz is eljutott a híre, aki utasításba adta Joan Joanovic bácskai, szegedi és egri püspöknek, hogy odautazva megoldást keressen a kialakult helyzetre. Ennek eredményeként született egy 12 pontot tartalmazó egyezmény a megbékélés jegyében. Az egyezmény többek között az alábbiakat tartalmazza:^[13] fontosnak tartják az egyházközség együttes működtetését; a liturgiát mindkét nyelven megtartják, de a kiemelt egyházi ünnepeken (Pünkösd, Karácsony, Húsvét) az első napon görög, majd a második napon szerb nyelven celebrálják; az egyházközségnek két papot kell fenntartania, mégpedig a pap görög, a káplán szerb nemzetiségű legyen. Komoly szándék fogalmazódott meg az egyezés megtartására, de mindezek ellenére előfordultak a későbbiekben is kisebb súrlódások – többnyire a rácok papjának fizetésével kapcsolatban –, amelyek megoldására nem ritkán a helytartótanácsot is be kellett vonni (Bihari 1956: 407–409).

Az anyanyelv, a kultúra átszarmaztatásának, az identitás megőrzésének, az asszimiláció elkerülésének szempontjából egy közösség – különösen egy kisebbségi közösség – számára mindig nagyon fontos intézményt jelent az iskola. Bizonyára e cél lebegett az egri szerbek

szeme előtt, amikor megkezdték iskolájuk létrehozásának heroikus munkáját, amely nem kevés akadály leküzdését jelentette a XVIII. század közepén. A levéltári források alapján Bihari állítja, hogy 1763-ban már bizonyosan működött a szerbeknek iskolája Egerben, ugyanis a hivatkozott iratban egy területvitáról lehet olvasni, amely a rác hitközség iskolája és a mellette bővítési szándékkal tovább építendő szervita pince kapcsán robbant ki. A városi tanács kénytelen a konfliktusba beavatkozni, mégpedig a rácok javára eldöntve a kérdést, vagyis a szervitáknak megtiltják a bővítést a másik porta irányába. Említett szerző utal arra, hogy az iskola akár már korábban is működhetett, ugyanis egy igaztalan feljelentés kapcsán bizonyos Rome Dömötör szerb tanítóról tudnak, aki Vitkovics József szerb plébánost feljelentette egy, a törökökkel együttműködő titkos társaság létrehozása miatt. Ezért a plébánost vizsgálat nélkül bebörtönözték, és csak több hónap múlva, idős apja, Vitkovics Péter közbenjárására engedték szabadon (Bihari 1956: 415–416).

Az iskolában elsajátítandó ismeretekre is találunk utalást. Az első időszakban inkább az egyházi liturgia alapos megértése miatt ó-szláv nyelvet oktattak a szerb helyett, de később ez megváltozik, és az anyanyelv kerül előtérbe. Egy 1771-es, a püspök számára készített városi jelentésből még több információt lehet megtudni az iskoláról. Az irat tanulsága szerint az épület már ekkoriban sem túl jó állapotú, viszont van mellette tanítói lakás. Ingyenesen oktatják az odajáró, körülbelül 60 gyereket, az oktatás költségeit a gazdagabbaknak kell állniuk. Az ifjak olvasni és írni tanulnak görög és illír nyelven, valamint a liturgiához kapcsolódó énekeket sajátítják el.

Az iskola oktatójának személyére, felkészültségére vonatkozóan is lehet utalást találni az okiratban: felkészült, a hivatását már régóta, a közösség maximális elégedettsége mellett végző szakemberről van szó. Ami érdekesség a működése kapcsán, hogy egyéb feladatokra (például kántorkodásra) nem kötelezik, ez a katolikus iskolákban feladatot ellátó tanítók kötelezettségeihez képest mindenképpen kevesebb leterheltséget jelentett. A jövedelmét 140 rajnai forintban határozták meg éves szinten, ez nem tekinthető alacsony fizetésnek, ha összehasonlítjuk a Szederkényi által is közölt korabeli tiszti fizetésekkel. A viszonyítás kedvéért: az 1762–1815 közötti időszakban a főispán 1500 ft, az alispán 606 ft, a jegyző 302 ft, a szolgabíró 209 ft, az esküdt 80 ft, az ügyész 150 ft, az orvos 500 ft, a sebész 60 ft jövedelemmel számolhattak évente, amihez esetenként minimális kiegészítést is kaphattak.^[14] Az előbbiekhöz képest a szerb tanító éves keresete kissé a középszint alatt helyezkedett el, de a korabeli körülményeket, árviszonyokat és a számára is biztosított jövedelem-kiegészítéseket – például lakás – tekintve elfogadható megélhetést jelentett.

Az iskola a XIX. század elejéig alapvetően problémamentesen működött; a források csak 1816-ban említenek egy panaszos beadványt Totovics János tanítótól, aki a budai görögkeleti főigazgatóhoz intézte kérvényt, mivel a szülők egy része nem járatta rendszeren a gyermekét iskolába, valamint idő előtt kiveszi az intézményből (Bihari 1956: 417). Petrovics György főigazgató azonnal intézkedik, de a pontos eredményről már nem sokat lehet tudni. A gyermekeknek más intézményekbe történő átíratása valószínűleg a lassú asszimilációnak az egyik jele, a XIX. század első harmadától kezdve ugyanis már jól megfigyelhető a szerbek folyamatos létszámcsökkenése Egerben. A városban véglegesen letelepedettek ezért talán jobbnak látták gyermekeik magyar iskolába történő beíratását, s ezzel karrierlehetőségeiknek a növelését.

Az iskola kapcsán érdemes itt is néhány szót ejteni a görögökkel való kapcsolatról. A görögök szintén szerettek volna tanintézetet létrehozni gyermekeik számára. Többszöri elutasítás, és számos akadály ellenére a pénzügyi alapot megteremtették hozzá, és 1789-től el

is indították intézményüket, amely közel egy évszázadon keresztül működött. A görög iskolát a szerb gyerekek is látogathatták, illetve a görög gyermekek tanulhattak szerbül a másik intézményben (Bihari 1959). Az említettekhez kapcsolódó nyelvtanulási eredményeket meglehetősen jól bizonyítja Vitkovics Mihály ismert egi születésű, szerb nemzetiségű költő példája: amikor öccsével együtt Pestre kerültek tanulmányaik folytatásának céljából, jobban beszélték a görögöt, mint az anyanyelvüket.^[15]

Egyfajta egyensúlyi helyzet állt tehát be a két nemzetiség között, nem beszélve a nyelv és kultúraelsajátítás kölcsönös, igen modern felfogású lehetőségéről.

A szerbek iskolája Egerben láthatóan mindvégig teljes mértékben próbálta segíteni a helyi közösség kultúrájának, nyelvének megőrzését, sőt a vallási összetartozás révén a fiataloknak a görög műveltségbe való betekintését is. Az intézmény megszűnése a kutatások szerint 1868 körülre tehető, amikor is a görögkeleti vallásúak lélekszáma már olyannyira csökkent, hogy iskolát sem tudtak fenntartani.^[16]

Összegzés

Dolgozatunknak nem volt célja egy teljes részletességű, az egi szerbek életének minden apró részletre kiterjedő bemutatása. Célunk inkább egy összegző, az adott kisebbség makrotörténetéhez bizonyos adalékokat nyújtó áttekintő munka elkészítése volt, a rendelkezésünkre álló igen szűkös, még napjainkban is fellelhető források alapján. Tágabb történeti kontextusba ágyazva próbáltuk megvilágítani egyrészt a város, másrészt a régió szempontjából a szerbek helyzetét a gazdaságban, ezen belül is kiemelten a kereskedelemben betöltött szerepüket, valamint a kultúrájuknak környezetükre gyakorolt hatását.

Vizsgálódásunk során egyértelműen kirajzolódott, hogy a szerbek igen komoly gazdasági potenciált jelentettek ebben az időszakban Egerben, sőt, az egész régióban, hozzájárulva a teljes térség gazdasági fellendüléséhez. A kereskedelem és az ipar fejlettsége Magyarország északi területén, így Egerben is a XVI–XVII. században jelentősen elmaradt a nyugat-európaiktól. Az ipar és a kereskedelem felvirágoztatásában jelentős részt vállaltak a szerbek is. Az általuk hozott szemlélet révén újfajta gondolkodást, gazdasági megközelítésmódot honosítottak meg hazánkban, főleg a kereskedelmi társaságok, a kompániák létrehozása által. A közös célok elérésének érdekében a korábbi ellentéteket is félre tudták tenni, így – sikeresen összefogva a görögökkel – különösen nagy gazdasági súlyra tettek szert. Az eredményeiket jól mutatja az a jelentős felhalmozott tőkemennyiség, amely az egyik legtekintélyesebbé nemzetiséggé tette őket országosan is a XVIII. század második felére. A megszerzett vagyont kellő ügyességgel forgatták, befektették, ezáltal is élénkítették a régió gazdaságát. Mindez persze nem volt egyszerű feladat a korabeli viszonyok között, tevékenységükkel ugyanis gyakran összeütközésbe kerültek a hazai céhekkel, városi hatóságokkal, de gazdasági potenciáljuk révén a gazdasági élet megkerülhetetlen szereplőivé váltak, s a város, illetve régió urai kénytelenek voltak kompromisszumot kötni velük.

A polgárság vagyonosabb rétegének egy jelentős része is soraikból került ki, ezért többen közülük már tisztségeket tölthettek be, aktívan bekapcsolódtak Eger és a régió életébe. Kultúrájuknak hatása lépten-nyomon fellelhető a városban. Az általuk az utókorra hagyományozott képzőművészeti és építészeti remekművek a jelen kor turistáinak is kedvelt látnivalót jelentenek. A rác-templom – mint az egyik legismertebb hozzájuk köthető épület –

nem csak méltóságteljes tornyával magasodik ki környezetéből, mintegy megkoronázva a város Felnémeti-negyedét, hanem csodálatosan díszített belső terének varázsa minden látogatóra különleges hatást gyakorol napjainkban is. Talán ezért is fontos, hogy az utókor megismerje, értse és megértse azt a kultúrát, szemléletet és gondolkodásmódot, amely számos apró gyöngyszemével jelentősen hozzájárult Eger méltán híres történelmének gazdagodásához.

Irodalom

Balázsy Ferenc 1897: *Heves vármegye története* I. kötet. Eger, Érseki Lyceum Könyvnyomdája. <http://mek.niif.hu/02100/02163/html/tart/tart1.htm>, Letöltés: 2013. 07. 15.

Bél Mátyás (Bán Péter szerk.) 2001: *Heves megye ismertetése 1730–1735*. Eger, A Heves Megyei Levéltár forráskiadványa, Csathó és Társa Nyomdaipari Kft.

Bihari József 1956: Fejezetek az egri szerbek és görögök történetéből. In: Bakos József (szerk.): *Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve II*. 1956. Eger, 392–456.

Bihari József 1959: Az egri görög sírfeliratok és könyvek. In: Bakos József (szerk.): *Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve V*. 1959. Eger, 233–261.

Bindorffer Györgyi–Dóczé Nikolett–Kállai Ernő 2010: A magyarországi nemzetiségi közösségek történelme és jelene. In: Gyulavári Tamás–Kállai Ernő (szerk.): *A jövevényektől az államalkotó tényezőkig – A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon*. Budapest, Országgyűlési Biztos Hivatala, 118–124.

Breznay Imre 1934: *Eger a XVIII. században. 2. kötet*. Eger, Egri Nyomda Részvénytársaság.

Kristó Gyula: Etnikai viszonyok Magyarországon Szent István király korában. *Kisebbségkutatás*, 2000/ 3. szám.

Letöltés: http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2000_03/cikk.php?id=293, 2013.08. 15.

Gyulavári Tamás–Kállai Ernő (szerk.) 2010: *A jövevényektől az államalkotó tényezőkig – A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon*. Budapest, Országgyűlési Biztos Hivatala.

Hóman Bálint–Szekfű Gyula 1933: *Magyar történet VI - A tizennyolcadik század*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. A BAROKK-RENDI KORSZAK. – Az új népesség. Gazdaság és nemzetiségi viszonyok. Letöltve: <http://mek.oszk.hu/00900/00940/html/2013.08.22>.

Iványi Béla 1930: *Eger város rangemelési törekvései I*. Budapest, Székesfővárosi Házinyomda.

Juga Velimir 1913: *A magyar szent korona országaiban élő szerbek*. Budapest, Franklin.

Kállai Ernő 2011: *Bevezetés a magyarországi nemzetiségi közösségek társadalomtörténetébe*. Eger, eLearning tananyag. <http://kisebbssegstudomany.ektf.hu/tananyag/index.html> Letöltés: 2013. 07. 06.

Kállay Béni 1877: *A szerbek története 1780–1815*. Budapest, MTA.

Kerékgyártó Imréné: *Nemzetiségek Érden: rácok és németek*. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Erd/pages/015_nemzetisegek_erde_n.htm Letöltés: 2013. 07. 03

Lengyel László 1992: *A barokk Eger és Heves megye*. Budapest, Magyar Képek.

Nagy József 1978: *Eger története*. Budapest, Gondolat.

Pálosfalvi Tamás 2010: *A Brankovicsok a középkori Magyar Királyságban – Szerb, magyar, török érdekharcok a 15. században*. <http://www.historia.hu/userfiles/files/2010-012/Palosalvi.pdf> Letöltés: 2013. 07. 11.

Szabó István 1990 (1941): *A magyarság életrajza*. Budapest, A Magyar Történelmi Társulat Kiadása, Az Akadémiai Kiadó Reprint Sorozata.

Szalay László 1861: *A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz*. Pest, k. n.

Szederkényi Nándor 1893: *Heves vármegye története. IV. kötet*. Eger, Érseki Lyceumi Könyvnyomda.

Thim József: *A horvátok és a hazai szerbség a magyar történetben*. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos/a_magyarsag_es_a_szlavok/pages/013_horvatok.htm Letöltés: 2013. 07. 08.

Varga J. János: *A nemzet elnyomója vagy a nép felemelője? Kollonich Lipót*. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/89-012/ch09.html> Letöltés: 2013.08.11.

Vujicsics Sztoján 1997: *Magyarok és szerbek*. Újvidék, Fórum Könyvkiadó.

Jegyzetek

[1] Dr. Bihari József, az Egri Pedagógiai Főiskola orosz tanszékének tanszékvezető főiskolai tanára az 1950-es évek közepén több tanulmányában is foglalkozott az egri szerbek és görögök történetével. Ezek a munkák sok tekintetben rendkívül alapos, precíz képet adnak a szerbek egri működéséről, ezért különösen fontosak a téma tanulmányozásának szempontjából. Dolgozatunk megírása során alapvető irodalomként használtuk fel a tanulmányokat, amely tekintetében külön köszönettel tartozunk.

[2] A kultúra kifejezést itt tágabb értelemben használjuk, értjük rajta a gazdasági, kereskedelmi és ipari kultúrát is.

[3] Nagy képes világtörténet. XLVI. fejezet. A szerb szlávok. Forrás: <http://mek.niif.hu/01200/01267/html/04kotet/04r07f46.htm>. Idézi: Gyulavári Tamás–Kállai Ernő (szerk.) 2010: *A jövevényektől az államalkotó tényezőkhöz – A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon*. Budapest, Országgyűlési Biztos Hivatala, 118.

[4] Mindkét formátum előfordul a szakirodalmakban említett forrásokban.

[5] Czoernig, K.: *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie* II. köt. 152. Idézi: Juga Velimir 1913: *A magyar szent korona országában élő szerbek*. Budapest, Franklin, 11.

[6] Említik még a források Arsenije Čarnojevi /Csernojevics Arzénként is.

[7] A szakirodalom eltérő lélekszámokról beszél, így Thim József 50.000-60.000 főt említ, míg a Gyulavári Tamás–Kállai Ernő (2010) féle munkában 200.000 főről értesülhetünk, ami elvileg – 5-6 fővel számolva családonként – megfelelhet a 36.000-37.000 családnak.

[8] Bindorffer Györgyi – Sólyom Barbara: A pomázi szerbek identitása. In: Bindorffer Györgyi (szerk.): *Változatok a kettős identitásra. Kisebbségi léhelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok és szlovének körében*. Budapest: Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2007. 188–236. Idézi: Gyulavári–Kállai 2010:119.

[9] Kollonich Lipót (1631–1707) „magyar kamaraelnök, kalocsai, majd esztergomi érsek a 17. század végi magyar történelem egyik meghatározó személyisége volt, aki határozott programot dolgozott ki a török kiűzése utáni Magyarország jövőjének alakítására.” Az 1689-ben elkészült, nevéhez fűződő tervezetben, „az Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn”-ban (A magyar királyság berendezésének művéből) fejt ki azt az elképzelését, amiben a török uralom leküzdése utáni Magyarország elnéptelenedett területeire elsősorban német ajkú telepeseket kell behozni.” Innen eredeztethető történetírásunkban a hírhedt „germanizálási” tétel. Részletesen lásd: Varga J. János: A nemzet elnyomója vagy a nép felemelője? Kollonich Lipót. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/89-012/ch09.html> Letöltés: 2013.08.11.

[10] Ejalet (arab eredetű oszm.-tör.): kormányzóság. Általában területi egységként értelmezik (vö.vilajet); pontosabban annak kormányzata, kormányzati rendszere volt. Lásd: Bán Péter (szerk.) 1989: *Magyar történelmi fogalomtár. I. kötet*. Budapest, Gondolat, 99. Szandzsák: oszmán-török szó, jelentése: zászló (arabul liva), ill. a későbbiekben egy kisebb török közigazgatási terület, melynek élére béget állítottak. A katonai hódoltatás után ejaletok kialakítása 4–5 év alatt történt meg, az adózó helyek összeírásával (vö.defter). Kisebbségi egységei a náhijék voltak, de a kádik bírói körzetei, a kazák is tagolták. Lásd: Bán Péter (szerk.) 1989: *Magyar történelmi fogalomtár. II. kötet*. Budapest, Gondolat, 165.

[11] Iványi Béla: Eger város rangemelési törekvései. Különlenyomat a Városi Szemle XVI. Évfolyamából, 8. old. Idézi: Bihari József 1956: 398.

[12] Részletesen lásd: Nagy József 1978: 172–176.

[13] Részletesen lásd: Bihari József 1956: 407–409.

[14] A teljes táblázatot lásd: Szederkényi 1893: 452.; egyéb termékek árait lásd: Breznay 1934: 320–321.

[15] Radics Dusán: *Vitkovics Mihály életrajza*. Újvidék, 1909. Idézi: Bihari 1959: 236.

[16] 1851-ben 163, 1920-ban már csak 31 görögkeleti vallásúról tesz említést Bihari, 1893-ban 22 nem egyesült óhitű szerb, 1931-ben pedig már csak 12 élt Egerben (Bihari 1956, 1959).

Abstract

László Kovács

The Settlement of the Serbs Into Heves County – With Special Attention to the Town of Eger

The essay aims to present the most important moments of the settlement of the Serbs (old Hungarian: 'rác') into the Northern part of our country, especially to the regions of Heves county with special focus on their movement into the town of Eger.

We find it important to present and to systematize the already existing results of the researches made around this question as we have a very limited summarized knowledge available in this field.

Given the fact that the Serbs had a very significant influence on the life of the town, especially on the commercial and industrial development, the importance of their activities and their role within the town and the region is obviously traceable even beyond the micro historical level. Their presence left behind not only commercial but also cultural permanent values, giving new colors to the history of culture of Eger.

We would like to give a comprehensive presentation of the above questions through a critical analysis of the results of the empirical researches and of the secondary sources in connection with the topic.

KOVÁCS LÁSZLÓ

**Főiskolai docens, Eszterházy Károly Főiskola Tanárképzési és Tudástechnológiai Kar
Kisebbségtudományi Tanszék**

kovlac@ektf.hu

Első diplomáját 1993-ban, az egri Eszterházy Károly Főiskolán történelem- ének-zene szakos általános iskolai tanárként szerezte. 1997-ben pedagógia szakos tanárként végzett a Kossuth Lajos Tudományegyetemen, majd 2001-ben a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán, történelem szakon szerzett újabb oklevelet. PhD értekezését az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karának Neveléstudományi Doktori Iskolájában 2009-ben védte meg. Az 1993 és 2001 között általános iskolai és gimnáziumi tanárként eltöltött évek után 2001-től kezdve az egri Eszterházy Károly Főiskola oktatója volt, majd 2005 és 2009 között a váci Apó Vilmos Katolikus Főiskola Romológiai és Alkalmazott Társadalomtudományi Intézetének adjunktusaként, 2009-től pedig docenseként működött. 2009-től kezdve az Eszterházy Károly Főiskola Tanárképzési és Tudástechnológiai Karának Andragógiai és Közművelődési Tanszékén óraadóként is dolgozott. Jelenleg az Eszterházy Károly Főiskola Tanárképzési és Tudástechnológiai Kara Kisebbségtudományi Tanszékének docense. A Magyar Pedagógiai Társaság, az MTA Miskolci Akadémiai Bizottsága, valamint a „Professzorok az Európai Magyarországiért” Egyesület tagja.